

AGRÁRTÖRTÉNETÍRÁS ÉS A SZÉKELY MŰLT MEGISMERÉSE

IMREH ISTVÁN

A szülőföld történetét megismerni vágyó ember önismeretre törekszik. Ennek a történeti önismeretnek illuziómentesnek kell lennie és a korszerűség jegyében kell időszakonként megújhódnia. Ma, a tudományok differenciálódásának korában a nép múltjának helytörténeti jellegű kutatására igen jó lehetőséget kínál az önállósuló agrártörténetírás; mégpedig oly módon, hogy a tudományfejlődés másik korszerű irányzatának: az integrálódás, a komplex-kutatás követelményének is eleget tesz.

1. Abból a marxista tételből kell kiindulnunk, hogy bármennyire megosztott is a társadalmi tudományok területe, mindenik tudományág ugyanazt az **egyetlen, egységes társadalmi valóságot elemzi**. Ennek a gondolatnak a jegyében született újjá a francia történetírás is. Az Annales körül csoportosuló historikusok Marc Bloch és Lucien Febvre nyomdokain haladva jutottak el a társadalmi tudományok egységének hitvallásától, az embertudományok egységének szentelt mai vitákig¹. Ezért fogják fel napjainkban mind többen **történeti-szociológiai** tudományágként az agrártörténetírást és gazdagítják a múlt vizsgálatát, a vele egybefűzött mai valóság szociológiai elemzése nyomán születő nézőpontokkal². A szociológusok pedig — mint Gottfried Salomon-Delatour is — a történeti látásmódot követelik meg tanítványaiktól³. A Székelyföld nem nélkülözi a múltbeli társadalom-leírásokat. Ezt Egyed Ákos kutatásai meggyőzően bizonyítják⁴, Bözödi György pedig a „Székely bánja“ nagy kísérletében eleve abból indul ki, hogy a társadalmi valóság attól is egység, hogy folyamatosság. Joggal hivatkozhatunk tehát saját hagyományainkra is, amikor a szociológiai látásmódot igényeljük a történetkutatásban és elfogadjuk Pierre Vilar tanácsát, aki arra inti a historikusokat, hogy az elkülönülés helyett kölcsönözzenek technikát, asszimiláljanak követelményeket, magatartást, megszokottságot, kiegészítő kultúrát⁵.

Különben a most ismét fellendülő agrárszociológia, a falumonográfiák iránt növekvő érdeklődés, a jelenkori krónikaírás napjainkban kiala-

külő módszere a történeti és szociográfiai kutatások egybekapcsolásának jó gyakorlati lehetőségeket kínálnak. Elméleti síkon pedig a székely székek mezőgazdaságtörténetében végbemenő fejlődést lehet és kell mélyebben a társadalmi alakulatokban, az osztályok, rétegek viszonyrendszerében elemezni.

A társadalmi tudományok egybekapcsoltsági köréből még csak a néprajzra hivatkozunk. Ez a diszciplína, a jelen felől közelítve meg, gyakran kutatja — a maga önálló módszereivel — ugyanazt a jelenséget vagy folyamatot, amelyet a történész a régmúlt felől haladva követ nyomon. A nép anyagi műveltségének néprajzos kutatója így maga is gyakran keres levéltári, történeti fogozkodókat, a történész pedig sok jelenséget csak a néprajz segítségével magyarázhat meg; hiszen a maga korában természetesnek, mindenki által tudottnak ritkán van írásbeli lecsapódása. Példaként utalunk a határhasználat módjára, az állattartás formáira, az erdő termékeinek feldolgozására és így tovább⁶.

Sorolhatnánk még példákat, — úgy véljük azonban, hogy az eddiekből is leszűrhetjük a következtetést: az agrártörténetírás a társadalmi tudományok szilárd egységében, több tudományágnak a közös kutatási területe és e diszciplínának a rokontudományok közötti válaszfalakat omlesztva, valamint rokon szakágakat ötvözve kell kiépítenie a maga sajátos, önálló feladatkörét és kutatási módszerét.

2. Az emberiség története nem választható el mereven a természet történetétől, az agrártörténet pedig még kevésbé a természet- és agrártudományoktól. A szimbiózisra az agrónómus és a historikus egyaránt ráutalt. Az utóbbi azért is, mert a termelőerők fejlődését, a mezőgazdasági technológia és az üzemszervezet történetét csak így derítheti fel. Már pedig az agrártörténetírás számára létszükséglet a szabadulás attól az egyodalúságtól, hogy döntően csak a társadalmi-termelési viszonyokra korlátozza kutatásait. Az agrártörténetírás a székelység viszonylatában is elsősorban arra hivatott, hogy feltárja a termelőmunka ma még homály fedte fejlődését. Ahhoz, hogy tisztábban láthassuk a társadalmi-politikai harcok hatását a gazdaságra és méginkább a termelés szerepét az osztályharcokban, szükségesnek tűnik annak a felderítése, hogy miként hódított teret a növénytermesztés, miként bővült a szántóterület az erdő és legelő rovására, hogyan ötvöződött a szarvasmarha-, a lótenyésztés a többi termelési formával, milyen szerepet játszott az irtás a tulajdonviszonyok megváltozásában, miért, milyen termelési rendszerek alakultak ki és mikor váltotta fel a kétfordulós határt a háromfordulós, hogyan művelték meg a földet és miként tenyésztették állataikat a székelyek.

Korunk tulzó antropocentrizmusa gyakran feledteti velünk a természeti környezet hajdan igen számottevő, de még ma sem lebecsülhető szerepét. Holott a földet művelő ember nem tanulmányozható a domborzattól, talajtól, klímától függetlenül⁷. Ezért kell az agrártörténésznek általában a földrajzra, vagy az agrártudományok keretében fejlődő agrókémiára, pedológiára, az agrármeteorológiára figyelmeznie. A mezőgazdaság termékei növényi és állati eredetűek. Sok esetben a fitotech-

nia, a zootechnia vagy az agróbiocönológia⁸ segítségével hívása nélkül csak tényközlés és nem értelmezett az agrárhistoria.

Ismeretes, hogy a székelység hagyományos adóneme az „ökörsütés“, a szarvasmarhatenyésztés jelentős szerepére utal. A villásszarvú, nagytestű szürke-fehér ökröket ősi — a székelyek letelepedése előtti — állatfajtaként tartották számon. A középkori ásatásokra alapozó és a háziállatfauna kialakulását, a csonttani ismereteket hasznosító kutatás ma már kétségbe vonja bizonyos típus hosszú évszázadokon át való változatlan fennmaradását, s bár a kérdést nem tekintik lezártnak, a morfológiai bélyegek nyomán jogosnak vélik a hagyományos felfogásban való kételkedést⁹. Ez alkalommal is el kell tekintetnünk mind ennek a kérdésnek a részletesebb taglalásától, mind pedig további példák felsorolásától. Arra azonban még utalnunk kell, hogy az agrártudományok is hasznosíthatják a múltbeli termelőfolyamat tanulságait. Így okos, célszerű termelési övezetek kialakításánál hasznos egy-egy tájegység, falu történeti specializálódásának megismerése. Gondoljunk például az Aranyos-mente, a Nyárád-völgye nevezetessé vált zöldség termesztésére, arra, hogy régen Háromszék egész Erdélyt ellátta lencsével és a szemerjai dohány jóhírével legfeljebb a batizi vetélkedett¹⁰.

Jelentős feladatok hárulnak az agrártörténeti kutatásra a termelőeszközök vizsgálata terén is. A korszerű technikatörténet, maga is az önállósulás útjára lépve, nemcsak a munkaeszközök, a szerszámok, a technológiai folyamatok elemzésére törekszik. A mai kutatót ezek funkcionálása, illetőleg az üzemszervezetre, valamint a társadalmi viszonyokra gyakorolt hatása is érdekli. Jellemzőnek tarthatjuk, hogy az NDK kutatói a múzeumaikban található paraszti munkaeszközökről hét évig tartó munkával, mintegy 13.000 fényképből álló archívumot állítottak össze. Nem elégedtek meg azonban a tipológiai vizsgálatokkal, hanem a szerszámot az emberrel a munkaszervezettel való összefüggésében, a termelőfolyamat életegységében kívánták tovább tanulmányozni¹¹. Gondoljunk arra, hogy levéltáraink, múzeumaink milyen hasonló, még feldolgozatlan technika-történeti anyagot kínálnak a székely múlt kutatói számára.

Az anyagi művelődés történetének középpontjában az ember áll. Az eszközök az ő alkotó készségének az eredményei, emberi tartalmak kifejezői és társadalmi viszonyok közvetítői. A mezőgazdasági termelőerők elemzése különben sem nélkülözheti a népesség, a munkaerő számbavételét, vagyis a történeti-demográfiai kutatásokat¹². Ez természetesen feltételezi a népességstatisztikai források előzetes számbavételét és ezt követően a feldolgozás tervszerűsítését. Az adójegyzékek, az egyházi anyakönyvek, a népességösszeírások, valamint a más, közvetett források sokasága, a statisztikai módszer elsajátításának nehézségei megnehezítik ennek a feladatnak a végrehajtását. Az agrártörténet mégsem mondhat le erről a munkáról, hiszen a népesség megfogyatkozása, a termelők számának csökkenése vagy növekedése az agrárviszonyokra, a termelésre is kihatott. Az említett források a társadalmi szerkezetnek a székely székelyekben oly nagy változatosságára is rávilágítanak. Végül pedig arra is gondolnunk kell, hogy korszerű helytörténetírás a struktúrára vonatkozó

alapvető számszerű felmérések nélkül elképzelhetetlen. Csak példaként utalunk az 1703-as adóügyi összeírásra, amely falvanként részletezéssel sorolja fel az armalistákat, a primipilusokat, a pixidáriusokat, a jobbágyokat, a birtokos és birtoktalan zselléreket, valamint a külbirtokosokat. Megörökíti a családok használatában lévő őszi és tavaszi vetésterületet, a szénafűhelyeket, az állatállományt és így tovább¹³, méghozzá egy új időszak, a Habsburg uralom kezdetén.

Az agrártörténetben tehát különböző medrekből folynak együvé az ismeretek, s benne nem csak egyszerűen összegeződnek, hanem a dialektikus szintézisnek megfelelően átfogóbb, minőségileg új szemléletmódot hoznak létre.

3. A marxista történetfilozófiában mind gyakrabban elemzik a rendszer, a formáció, az organizmus, a struktúra fogalmak történeti-szociológiai jelentéstartalmát. Már csak ezekből az elméleti fejtegetésekből is leszűrhető az a következtetés, hogy a társadalmi alakulatokban ezek szerves kapcsolatrendszerében¹⁴, a tartalmat és formát meghatározó struktúrákban kell keresnünk a változó agrártevékenység törvényszerűségeit.

Csak a feudalizmus korszakára vonatkoztatva a továbbiakat, abból kell kiindulnunk, hogy ebben a termelőmódban általában nagyobb az összetevők, a „részek“ autonómiája, több a térbeli partikuláris vonás¹⁵. Ez is hozzájárul ahhoz, hogy az agrártörténetírás és a regionális kutatás oly szorosan fonódik egybe¹⁶.

Az ősi, autonóm jogállású területek száma Erdélyben is igen jelentős. Ilyen egységként foghatók fel a székely székek is, hiszen hosszú időn át őrzői voltak olyan társadalmi, jogi, igazgatási kiváltságoknak, valamint sajátos kötelezettségeknek, amelyek a mezőgazdaságra is kihatottak. Még akkor is, amikor Aranyos-szék a területi különállás miatt sajátosabb fejlődéselemekkel gyarapodott, vagy a határórság felállítása után a katonáskodó vagy attól mentes székekben másként alakultak a társadalom szerkezeti erővonalai, az igazgatás rendje és így tovább, valamint más és más módon vetődött fel sok gazdasági, társadalmi kérdés. Kezdetben több az egységes forrásanyaguk is, majd a feudalizmus későbbi századaiban, elszórtan, a központi levéltári szervek iratanyagában, az egész területet átfogó összeírások külön szakaszaiban találhatóak a székely székek múltjának tanúságai. A határórság külön igazgatási rendszere szintén megnehezíti, már csak a népesség számbavételét is. Az állami adóösszeírásokban például nem szerepel a katonai igazgatás alatt álló falvak népessége. A rájuk vonatkozó adatokat más forrásokban kell keresnünk¹⁷.

A tájtörténeti kutatás, különösképpen a sajátos vonásokban gazdag agrár-tájegységek történeti elemzése szintén hasznosnak bizonyult. Az életviszonyok ilyen elzártabb hegyvidéken vagy egy-egy medencét kitöltő részeken (Kászon, Erdővidék, Gyergyói medence) egységesebbek, a források viszont — legalább is a feudális korszakban — sok hivatalos és más szerv munkája nyomán születtek, ami megnehezíti a kutató munkáját.

A széki keretek heterogén gazdasági tájelemeket, más és más agrár lehetőségekkel rendelkező falvakat fogtak egybe. Leváltáraik azonban egységesek, statútumaik azonosak, s a székek az állami összeírásokban is

külön szerepelnek. Mindez jó lehetőséget kínál az agrár-helytörténet kutatójának. A szorványosan előforduló, de rendkívül értékes termelési adatokat különben is igen nehéz volna egyszerre mindenik széki és központi levéltárból összegyűjteni. Udvarhelyszék 1570—1610 közötti iratanyaga — a viták és pereskedések —, a termelési eljárásokra vonatkozólag is értékes támpontokkal szolgáltak a kísérletező kutatóknak¹⁸. Hasonló anyag — ha a korai időszakra nem is oly bőséggel — más archivumokban is található. Marosszék levéltárában például az összeírás-másolatok, a széki jegyzőkönyvek¹⁹, Háromszék levéltárában az 1792—1848 közötti időszakra vonatkozó iratok győztek meg bennünket a monografikus kutatás kedvező feltételeiről. Az utóbbiban — egyebek mellett — a közerdőkre, valamint meginduló felosztásukra, az erdő- és legelőgazdálkodásra vonatkozó gazdag anyagot találtunk²⁰.

Az agráréletnek valóban szerves alakulata, amely összefüggő, egységbe fonódó kútfők tömegét hagyta ránk, az a földesúri birtok. Ezért látszik szükségesnek az ún. családi levéltárak anyagának monografikus feldolgozása. Hiszen a termelőerők, a technológiai folyamatok, a munkaszervezet adatanyaga egy gazdasági üzem szerves összefüggésrendjében válik igazán beszédessé. Az erdélyi és ezen belül a székely székekbeli földesúri birtokviszonyok alakulása nem tette lehetővé nagyobb, tartósan egy család kezén lévő latifundiumok kialakulását. Az 1848 után kártalanított földesurak jegyzékéből is megállapítható, hogy a székely falvak jobbágynépének, zselléreinek jórésze olyan nagybirtokos fősege alatt élt, akiknek birtokai zömmel Erdély más részein helyezkedtek el²¹, a székelyföldi eredetű nagyobb birtokosoknak pedig a vármegyei területeken is voltak kisebb-nagyobb számban részbirtokaik. A feladat ezért bonyolultabb, hiszen nem csupán a székely székekbeli falvakban szolgáló emberekkel rendelkező családok uradalmi, hanem más, főleg vármegyei központú birtok-szervezetek monografikus feldolgozása is szükségesnek látszik ahhoz, hogy az allódiális gazdálkodást megismerhessük.

A feudalizmusban mind gazdasági, mind társadalmi szempontból a falu (a communitás) a leghomogénebb, legszerveesebb alakult. Ennek az agrártörténetben alapegységként is felfogható faluközösségnek rendkívül sok iratfajtában, levéltárban található a forrásanyaga. Egyetlen helység monográfiájához a teljes anyagot összegyűjteni így eléggé nehéz feladat. A székely falvak levéltári hagyatékában is találunk azonban ún. falutörvényeket és főként falu-protocollumokat, amelyekben a társadalmi, az igazgatási, de elsősorban a gazdaságszervezési határozatokat és vitákat eldöntő ítélkezéseit rögzítette a falu vezetősége. A communitás közös javainak használata, a termelési rendszer (a két vagy három fordulós határ) igazgatása, az állattartás közösségi szervezettsége, a bírák számadásai mind szolgáltatnak olyan adatokat, amelyek a már említett történeti kútfők anyagával ötvözve olyan mikro-elemzések elkészítését teszik lehetővé, amelyek nemzetközi viszonylatban is érdeklődésre tarthatnak számot²².

Ha a feudális mezőgazdaságnak a falu a legyegységesebb, legszerveesebb közösségi alakulata, a parasztcsalád gazdasága joggal tekinthető leg-

elemibb sejtjének. Ezeket (tájba, faluközösségbe ágyazottan) urbáriumok alapján is vizsgálni lehet. Vannak azonban még értékesebb forrásaink, az ún. hagyatéki leltáraink, amelyek a paraszti kisüzem struktúrájába mélyebb bepillantást engednek. A központi állami-katonai hatalom, amely óvta a székely határőr-család vagyont az elaprózódástól és az elporladástól, mind az összeházasodást, mind az örökhagyást ellenőrizte. Így azután az elhalálozott huszár és gyalog székelyek hagyatékának összeírása, leltára rendkívül tanulságos, különösképpen a határőrök földművelése és állattartása, de általában a paraszti gazdaságok vonatkozásában is. Gábor István javait leltározva, például feljegyzik a lakó és a gazdasági épületeket, a mintegy tíz holdnyi szántónak, valamint a kaszálóknak²³, minden egyes parcelláját. Ami ezt a forrásfajtát rendkívül értékesé teszi, az a becslési érték feltüntetése. Ez ugyanis utat nyit a termelési eszközök értékrendjének és viszonyrendszerének megalkotásához²⁴ és így a paraszti gazdaság tüzetesebb elemzéséhez.

Ezen a szociológia sugallta úton, a társadalmi alakulatok, a szerves életegységek vizsgálata útján haladva kerülhetjük el a ma agrártörténetében még az oly gyakran fenyegető buktatókat. Azt például, hogy nem egyszer térbelileg szétszórt és időben sem kapcsolódó adatokra építünk; hogy a helyhez kötött adatokat kiragadjuk eredeti környezetükből; általánosítunk egy-egy helyi specifikumot, vagy jellemzőnek tekintjük a fejlődésnek egy elmaradottabb vagy éppen nagyon is előremutató jelenségét.

A szakirodalomban mind nagyobb egyöntetűséggel vallott korszerű nézetek, valamint a kutatói gyakorlatban mind jelentősebb eredményeket hozó új módszerek az agrártörténetírás szerepét az utóbbi évtizedekben igen megnövelték. Ugyanakkor azonban azt is nyilvánvalóvá tették, hogy a társadalom egészének fejlődéstörténetét felölelő szintézis megalkotása, mint végső cél megköveteli a monografikus kutatások eredményeinek egybekapcsolását. Valójában tehát a nemzeti, az országos történet érdekében kell a sajátost, a részt, a mi esetünkben az agrártörténeti fejlődést megismernünk, hogy az általánosítás lehetővé váljék. Mindez azonban a már feltárt egésznek az előzetes tanulmányozását is feltételezi, vagyis megköveteli a hazai és a külföldi agrártörténeti törvényszerűségek megismerését. Az új utakon járó mezőgazdaságtörténet így, csak ily módon kerülheti el az önmagáért való kutatást és az önmagabazártság veszélyét, és válhatik valóban tudományos, marxista históriává.

4. A dialektikus módszer, a szociológiai szemlélet, a termelőerőknek az agrártudományoktól gazdagított látásmódú elemzése, önmagukban még nem elégségesek a korszerű agrártörténet megalkotásához. Sajátos kutatási eljárások alkalmazására is szükség van. Ma a társadalomtudományok matematizálódásának korában nem csodálkozhatunk azon, hogy az agrártörténészek szintén megkísérlik a nagy számban ismétlődő, tehát tipikus, tömeges jelenségek **matematikai-statisztikai** számbavételét.

A számadatokat tartalmazó történeti-statisztikai források felsorolása és a minőségi jegyeket megszámloló, kvantifikáló eljárások ismertetése

messzire vezetne. Őszintén be kell viszont vallanunk, hogy ezen a téren mindezekig még a legelemibb lehetőségeket sem használtuk ki. Holott — különösen a késői feudalizmus korában — oly nagy bőségű az agrártörténet adatanyaga, hogy a régimódi leíró módszer már nem felel meg a célnak. Ezért van szükség arra, hogy az adattömeget, megoszlást, gyakoriságot, alakulást kifejező számsorokká változtassuk és így proporciókat, tipikusságokat, tendenciákat állapíthassunk meg.

A történeti statisztikai módszer — ha a tökéletes pontosság fokára sohasem is juthat el — rákényszeríthet arra, hogy egészükben és kapcsolatukban vizsgáljuk a jelenségeket, rögzítsük tér- és időbeli kiterjedtségüket, fogalmat alkothassunk a rész és egész viszonyáról, s magyarázatokat keressünk ciklusok, számszerű szériák vagy korellációk jobb, valószínűbb történeti értelmezésére.

Ahhoz, hogy a teljesség igényével léphessünk fel, nem mindig elégségesek a források kínálta számszerű adatok. A székely székek területén a szántóföldi földközösség igen hosszú időn át dívott. Bomlásának idejét és mértékét a feudalizmus késői szakaszában készített országos összeírások több-kevesebb részletességgel számokban is rögzítik ugyan, de a családi levéltári anyag szintén szolgálhat olyan reprezentatív jelzésekkel, amelyeknek a mennyiségi súlyát felmérhetjük. (Így például 1713-ban tíz csik-, gyergyó-, kászsónszéki helységből már csak egyben osztanak a falu nyilas helyéből családonként „egy köből férőjű“ helyet; nyolc udvarhelyszéki községben 1774-ben pedig már nem található közös szántó)²⁵.

A terméseredmények számbavétele agrártörténetírásunkban jószerivel még kezdetét sem vette. Miután érdemleges következtetések levonásához nagyobb területi egységekre és lehetőleg hosszabb időszakokra vonatkozó adatsor szükséges, azokat az indikációkat is fel kell használnunk, amelyek szintén még átszámítást igényelve azt árulják el, hogy például egy köből vetés „mediocriter“ tíz kalangya gabonát hoz, egy kalangya (20 kéve) pedig egy vékánál többet nem ereszt, vagy mint a Bözödről 1774-ben készített feljegyzésben olvashatjuk: „Mi a három fordulókra szakasztott földeinket őszi vetésre kétszer szántjuk, de ez a hely(ség)nek vad és soványsága miatt, ha egy közönséges földbe egy köből búzát elvetünk, nem aratunk róla mediocriter többet hat kalangyánál és egy kalangya, mely 25 kévéből rakatik, nem ereszt többet egy vékánál, ha jó termés legyen“. Az ilyenszerű adatokat kell átalakítanunk egyszerű viszonyszámokká, hogy táblázatokba foglalhassuk (1 elvetett mag 2 1/2, 1 1/2 magot hoz)²⁶.

A jelenségek minőségi jegyeinek leszámolása, mennyiségi jelzések konkrét számokkal való kifejezése, kvantifikálása természetesen nem kis feladatot ró az agrártörténet kutatójára. A társadalom és a gazdaság szerkezetének vizsgálatához rendelkezésünkre állanak — mint ahogyan már említettük is — olyan összeírások, amelyek eleve számszerű, mennyiségi adatokat tartalmaznak. Leltárba vételükre ez esetben sincs terünk. Ismét csak példaként említjük, hogy az agrártörténet számára oly fontos árviszonyokra nem csupán országos, széki, hanem városi forrásaink is vannak. Sepsiszentgyörgy²⁷ sok éven át vezetett piaci árkimutatásai például

pontosságban, részletezettségben, a nyilvántartott mezőgazdasági termékek sokféleségében vetekednek a hasonló, legtöbbször becsült külföldi árjegyzésekkel. Más kérdés az, hogy nem tartalmaznak magyarázatokot. Arra például, hogy 1818 júniusában miért esett a búza köblének ára 44 Rftról 20, majd 1819 azonos hónapján 8 Rftr-ra, más történeti, gazdasági jelenségeket megvilágító iratokban kell az okokat megtalálnunk. Az egyes agrárgazdasági tényezők együttes vizsgálata éppen azt a célt szolgálja, hogy ne csupán rögzíteni, hanem értelmezni is tudjuk a jelenségeket. A székely falvak — miként a vármegyebeliek is²⁸ — készítettek ún. faluszámadásokat, amelyekben a helység kiadásait és bevételeit jegyezték fel. Azon felül, hogy belőlük a falu-igazgatás régi rendje, a tisztségviselők és a széki állami szervek kapcsolatai is kiolvashatók sok mezőgazdasági termék, gabona, liszt, kenyér, hús, italféle árát is megismerheti az árstatisztikus. Magyarhermány 1795—1835 között vezetett falu-számadás könyve jó forrása a több évtizeden át egy helységben folyó áralakulás felderítésének is.

Az állami összeírások, az adóösszeírások, a népességfelmérési tabellák természetesen még átfogóbb, még alapvetőbb anyagot kínálnak a társadalom gazdasági szerkezetét elemző kutató számára. Valójában a székely székek agrárgazdaságának összetevőit, a kompozíció részegységeit szállítják ezek a statisztikai összeírások. Azt azonban nagy bőségben, hiszen a népesség, tehát a munkaerő mennyisége, társadalmi összetétele, a vetésterület, a szántóhatár kiterjedése, a kaszáló, legelő, erdő nagysága ezekből a forrásokból tudható meg. Ugyanígy az igaerő, valamint az eszközállomány is. A valóságos struktúra ezekből az elemekből, még pontosabban ezeknek a kapcsolat-, összefüggésrendjéből, a viszonyrendszerből állapítható meg. Az agrárstatisztikai számítások pedig ehhez az elemző munkához teremtik meg a feltételeket.

Az eddigi kutatások során nemcsak az bizonyosodott be, hogy milyen jelentős eredményekhez vezet e módszer következetes alkalmazása, hanem mindazokra a nehézségekre is fény derült, amelyek óvatosságra intenek²⁹. A feudalizmus kori történeti statisztikai források esetlegesen fennmaradtak, hiányosak, az egyes kategóriák időben, térben változóak és bizonyos érdekek már a forrás megalkotásakor is torzíthatják a valóságot. Mindez azonban nem a kvantitatív szemlélet ellen szól, csak arra figyelmeztet, hogy — miközben a retorikus szubjektivitás veszélyeitől óvjuk múltunkat —, használjuk a forráskritika eszközeit és ne engedjünk a matematikai szimbólika esetleges leegyszerűsítő, minőségi elemeket elmosó ösztönzéseinek.

E rövid vázlatos fejtegetések természetesen nem tarthatnak igényt arra, hogy módszertani iránymutatásként, vagy afeladatok legfontosabbjainak jelzéseként tekintsék. Csupán vitára ösztökélő gondolatoknak szántuk őket azok számára, akik tudják, hogy nehéz exaktságra törekedni a történelemben, de kell; nehéz a helyes módszereket megtalálni, de keresni, kísérletezni szükséges, hiszen a föld és népe hagyomány és korszerűség ötvözte és nem elég a célt látni, a már megtett utat is ismerni kell.

ISTORIA AGRARĂ ȘI CUNOAȘTEREA TRECUTULUI ISTORIC AL SECUIILOR

Rezumat

Autorul lucrării pornește de la teza marxistă că oricât ar fi de divizat domeniul științelor sociale, fiecare disciplină studiază aceeași realitate socială, unică și unitară. Analizând problema diferențierii și integrării științelor, ajunge la concluzia că istoria agrară este domeniul de cercetare comun al mai multor ramuri de știință.

În a doua parte a lucrării încearcă să dovedească în ce măsură este nevoie istoricul agriculturii să se sprijine pe științele naturale, să-și intensifice relațiile cu reprezentanții științelor agricole practice și să folosească rezultatele istoriei tehnice, a statisticii demografice etc.

Concluzia următorului capitol este că : legitățile activității agricole trebuie căutate în formațiunile sociale (vezi : teritoriile autonome, comitatele, scaunele secuiești, domeniile, satele, gospodăriile țărănești), în sistemul de corelații organice al acestora, în structurile care determină conținutul și forma.

În sfârșit autorul analizează posibilitățile utilizării metodei statisticii istorice, ajungând la concluzia că materialul de date informative pentru istoria este atât de bogat, mai ales la epoca feudalismului târziu, încât lucrând cu vechea metodă descriptivă el devine inutilizabil, sau cel puțin greu de cuprins.

JEGYZETEK

1. M. V. NECHINA, V. T. Pashuo, E. B. CHERNYAK (Moscou), *Evolution of Historical thought in the middle of the XX th century*, (XXe Congrès International des Sciences Historiques Vienne, 1965, Rapports, IV. k., 64.); CHARLES MORAZÉ, *L'Histoire et l'unité des sciences de l'homme*, Annales, 1968, 2. sz., 233—240.
2. HENRI H. STAHL, *Sociologie „concretă” și istorie*, Revista de filozofie, 1968, 4. sz., 390.
3. *Sozialgeschichte und Geschichtssoziologie*, Handbuch der Empirischen Sozialforschung, Szerk. René König, Lk., Stuttgart, 1962, 601.
4. A Székelyföld megismerésének forrásai, Korunk, 1969, 4. sz., 515—523.
5. *Pour une meilleure compréhension entre économistes et historiens. „Histoire quantitative” au économétrie rétrospective ?*, Revue historique, 1965, 2. sz., 294—295.
6. L. MOLNÁR ISTVÁN, *Adatok a Hargita nyugati részének gyűjtőgető gazdálkodásához*, Miscellanea Ethnographica, I., Kvár, 1947, 49—57. — HAAZ FERENC, *Udvarhelyszéki famesterségek*, Klny., a Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, 1942, II. 1. sz., 3—72. — FOLDES LÁSZLÓ, *Rideg lótarítás a székelyeknél*, Néprajzi Közlemények, 1958, 1—2. sz. 31—39. — A példaként említettek mellett természetesen még sok tanulmányra is hivatkozhatnánk.
7. L. TRAIAN HERSENI, *Prolegomene la teoria sociologică*, Bukarest, 1969, 50—52, 137—142. — PAUL CLAVAL, *Geographie et profondeur sociale*, Annales, 1967, 5. sz., 1005—1046.
8. L. BOGDAN STUGREN, *Ecologia generală*, Bukarest, 1965, 7—20.

9. MATOLCSI JÁNOS, **A szarvasmarha testnagyságának változása a történelmi korokban**, Agrártörténeti Szemle, 1968, 1—2. sz., 1—38. — BOKONYI SÁNDOR, **Az állattartás történeti fejlődése Közép- és Kelet-Európában**, Uo., 1968, 3—4 sz., 277—342.
10. NAGY MIKLÓS, **Múlt—jelen—jövő**, Falvak Dolgozó Népe, 1968, 31. sz. 4. — KÖVÁRY LÁSZLÓ, **Erdélyország statisztikája**, Kvár, 1847, 114—122.
11. WOLFGANG JACOBET (Berlin), **A néprajz és termelőerők története**, Agrártörténeti Szemle, 1966, 1—2. sz., 1—12. — L. még K. MAJEWSKI, **Historia kultury materialnej**, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, Varsó, 1953, 1—2. sz. és az anyagi művelődés kutatásáról szóló vitát az 1955. évi 3. számban.
12. ȘTEFAN PASCU, **Application de la méthode historique aux études démographiques**, Les congrès et colloques de l'Université de Liege, 33. k., Liege, 1965, 305—307. — ROGER MOLS S. I., **Introduction a la démographie historique des villes d'Europe du XIVe au XVIIe siècle**, I. k., Louvain, 1954, XIV—XV. — LOUIS HENRY, **Développements récents de l'étude de la démographie du passé**, XIe Congrès International des Sciences Historiques, Stockholm, 1960, Rapports, I. k., Uppsala, 1960, 89—96.
13. L. DOMOKOS PÁL PÉTER, **Háromszék és Csík vármegye adóügyi összeírása 1703-ban**, Történeti Statisztikai Közlemények, 1959, 1—2. sz., 182—195.
14. Részletes kifejtését l. Wellmann Imre, **Agrártörténelmünk módszerének kérdéseiről**, Agrártörténeti Szemle, 1962, 1—2. sz., 293—336.
15. **Din istoria Transilvaniei**, I. k., 2. kiad., Bukarest, 1961, 112—116. — V.ö. LENIN, **Kik azok a „népbarátok” és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen?**, Bp., 1949, 29.
16. PAUL LEUILLIOT, **Défense et illustration de l'Histoire locale**, Annales, 1967, 1. sz., 154—177. — ALBERT SOBOUL, **Esquisse d'une Bilan social (Jalons pour un programme de recherche)**, XIIe Congrès International des Sciences Historiques, Vienne, 1965, I. k., 517—545. — A „**Studii de istorie a Banatului**” (Temesvár, 1969) például önmagában is tanúsítja az ilyenszerű regionális kutatások szükségességét. — Csak Fogarasvidékére l. Ștefan Mateș, **Situația economică a românilor din Țara Făgărașului**, Kvár, I. k., 1935. — BUJOR SURDU, **Urbariile domeniului Făgăraș**, Revista Arhivelor, 1958, 2. sz., 233—247. — DAVID PRODAN, **Boieri și vecini în Țara Făgărașului în sec. XVI—XVII**, Anuarul Institutului de Istorie din Cluj, VI. 1963, 161—312.
17. V. ö. CSETRI ELEK—IMREH ISTVÁN, **Erdély népességének társadalmi rétegződése (1767—1821)**, kéziratban. — L. az 1767, 1791, 1808 és 1821. évi, valamint az 1765—1766, 1776, 1785, 1805 és 1815-ből való adótabellákat: Az RSzK Akadémiájának kolozsvári történeti levéltára. Kemény Pál lvt. — Országos Levéltár, Budapest. Gub. Lvt. Exactoratus Provincialis. Archivum Vetus. Extractus Summarius Status Familiarum. — BERLÁSZ JENŐ, **Statisztikai adatok a XVIII. század végi Erdélyből**, Történeti Statisztikai Közlemények, 1958, 1—2. sz., 101—107. — V. ö. J. H. BENIGNI, **Statisztische Shizze der Siebenbürgischen Militär-Gränze**, Hermannstadt, 1834.
18. IMREH ISTVÁN—PATAKI JÓZSEF, **Adatok Udvarhelyszék mezőgazdaságához (1570—1610)**, Aluta, Sepsiszentgyörgy, 1969, 1. sz., 131—141. — Pataki József kutatásai hasonló, bár későbbi forrásanyag meglétéről győződött meg Csík—Gyergyó—Káraszék levéltárában.
19. Állami Levéltár, Marosvásárhely. Marosszék levéltára. L. pl. Tabella Rectificationis Anni 1777. — „A Törvényes Alsóközépségi Jegyzőkönyve 1846—1848”, „Kérelmek választók Elnöki Jegyzőkönyve. 1848”, „A Törvényes Derékszék Jegyzőkönyve 1846—1861” stb. számtalan olyan feljegyzést tartalmaz, amelyek ismerete nélkül a feudalizmus bomlását mind gazdasági, mind társadalmi vonatkozásokban igen nehéz volna megérteni. — L. ALEXANDRU —PÁL ANTAL, **Scaunul Mureș. Istoricul instituțiilor scaunele (secolul al XIV-lea—1849)**, Revista Arhivelor, 1967, 2. sz., 129—146.
20. Állami Levéltár. Sepsiszentgyörgy. Háromszék levéltára. A széki levéltár mutatói természetesen más kérdéskörökre is bő utalásokat tartalmaznak.
21. L. részletesebben: IMREH ISTVÁN, **Majorsági gazdálkodás a Székelyföldön a feudalizmus bomlásának idején**, Bukarest, 1956, 10—14. l. — Székelyföldi, például ud-

- varhelyszéki anyagra még csehszlovákiai levéltárakban is rábukkanhatunk: L. **Státny slovensky ustredny Archiv**, Bratislava, G.S. 17. 1613. nr. 859, 1631. nr. 1183, 1721. nr. 3763, 1789. nr. 6048, 1801. nr. 6163. — V. ö. MICHAL KUSÍK, **Archive in der Slowakei und ihre Bestände**, *Studia Historica Slovaca*, III, 1965, 241.
22. L. a sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárban összegyűjtött falu-jegyzőkönyveket. — V. ö. IMREH ISTVÁN, **Székelyföldi paraszti jegyzőkönyvek pásztortlasi határozatai (1717—1928)**, *Agrártörténeti Szemle*, Bp., 1959. 161—190. l.
23. Háromszék vm. lvt. nr. 48/1843. 171. cs.
24. L. CAMIL MUREȘAN, **Agrárhistoria és a régi falu**, *Korunk*, 1969, 4. sz., 511—514.
25. Az RSzK Akadémiájának kolozsvári történeti levéltára, Lázár cs. lvt. *Conscr. 1713*, Wesselényi cs. lvt. *Conscr. 1774*.
26. Uo., — V. ö. PERJÉS GÉZA, **Terméseredmény-vizsgálatok**. *Történeti Statisztikai Évkönyv*, 1963—64, Bp., 1965, 128—172. — ZIMÁNYI VERA, **Gabona terméseredmények a Batthyány uradalmakból (XVII—XIX. század)**, Uo., 236—275.
27. Állami Levéltár. Sepsiszentgyörgy. Sepsiszentgyörgy város lvt. „Sepsiszentgyörgyi Városi jegyzőkönyvek”; Kiss Miklós „Városi Bíró” feljegyzései: „Sepsiszentgyörgy Mező Várossa Piatzán a Gabonák és Szarvas Marhák minémű áron Vásároltattanak meg” című rovat.
28. ȘT. IMREH—C. MUREȘAN, **Un nou izvor pentru cunoașterea vieții satului din Transilvania la sfârșitul secolului al XVIII-lea**, *Acta Musei Napocensis*, 1968 (V), 215—226.
29. L. JEAN MARCZEWSKI, **Histoire quantitative. Buts et méthodes**, *Cahiers de l'Institut de Science économique appliquée*, 1961, nr. 115., III—LIV., valamint Pierre Vilar vitacikkét: **Pour une meilleure compréhension entre économistes et historiens**, *Revue historique*, 1965, 2. sz., 294—295.

